

N.S. Sosnova

TRANSFORMACJA ŚRODOWISKA MIEJSKIEGO W ZMIENNYCH WARUNKACH SPOŁECZNO-EKONOMICZNYCH

Procesy społeczne bezpośrednio bądź pośrednio oddziałują na jakość środowiska miejskiego i tworzą przesłankę dla przekształceń zachodzących w funkcjonalnej, planowanej i przestrzennej strukturze miasta. Czy odnowienie obszaru miejskiego odbywa się w myśl określonej koncepcji, czy też nagle i przypadkowo? Czy da się określić ten proces mianem rozwoju ewolucyjnego? Zgodnie z określeniem polskiego urbanisty Jana Chmielewskiego, z rozwojem ewolucyjnym przestrzeni miejskiej wiąże się proces jej przekształcenia w bardziej skomponowany stan dokonany [1]. Czy można traktować obecny proces rozbudowy miasta jako ewolucję? Kumulatywne oddziaływania licznych zmian winny stać się obiektem analiz celem harmonijnego rozwoju miejskiego, zapobiegania dewastowaniu wcześniej istniejących struktur, posiadających walory z punktu widzenia społeczności miejskiej. Jako obiekt badania korelacji procesów społecznych i urbanistycznych proponuje się w niniejszym artykule miasto Lwów.

Na przełomie XX i XXI w., który według A. Tofflera stał się „okresem przełomowym w historii ludzkości” [2], odnotowano największe natężenie zmian w branży technologicznej, gospodarczej, a także zmian o charakterze społecznym. Pod koniec XX w. większość mieszkańców planety osiedliła się w miastach. Zgodnie ze wstępnymi oszacowaniami Departamentu Organizacji Narodów Zjednoczonych ds. Ekonomicznych i Społecznych, przed 2050 r. wzrost ludności miejskiej na Ukrainie będzie wynosił prawie 81,78%. Dla porównania w takich krajach europejskich jak Niemcy do 2050 r. udział ludności miejskiej będzie wynosił 80,68%, we Włoszech - 81,19%, we Francji - 94,13% [4].

Następnym decydującym czynnikiem, powodującym zmiany w strukturze miasta, jest fakt, że pod koniec XX w. zamiast produkcji przemysłowej zaczęła się rozwijać gospodarka informacyjna, wytwarzająca produkt własności pracy intelektualnej o szerokiej skali zastosowania - od opracowania nowych technologii aż do dokonania transakcji giełdowych. Już w 1992 r. amerykański ekonomista Robert B. Reich pisał: „(...) tylko 17% pracujących Amerykanów produkuje obecnie towary”. Deindustrializacja w Europie rozpoczęła się na przełomie lat

60.-70. XX wieku, na Ukrainę zaś dotarła w latach 90. wraz z rozpadem Związku Radzieckiego. Po epokach industrialnej i agrarnej nastąpiła epoka postindustrialna, charakteryzująca się ciągłym wzrostem roli sfery nieprodukcyjnej i jej przekształceniem się w dominującą sferę gospodarki. Liczba osób zatrudnionych w sferze nieprodukcyjnej, szczególnie w działalności handlowo-finansowej, bankowej i menedżerskiej, w krajach wielkiej siódemki sięgnęła 70%.

Katalizatorem przyspieszenia powyższych procesów na obszarach miejskich stała się zmiana w strukturze zatrudnienia ludności. Epoka postindustrialna skutkowałą powstaniem sprzeczności pomiędzy kulturą nowych priorytetów społecznych, potrzeb ludności a funkcjonalną i przestrzenną strukturą miasta. Socjologowie odnotowują stopniowe zmiany kryteriów wartości wyznawanych przez społeczeństwa postindustrialne. W społeczeństwie tym, jak twierdzi Anthony Giddens, „w kulturze spostrzegamy odejście od „etyki pracowitości” na rzecz bardziej swobodnego i ukierunkowanego na usatysfakcjonowanie trybu życia. Czynność dyscyplinująca pracę (...) słabnie; ludzie pozyskują wielką wolność do innowacyjności zarówno w życiu zawodowym, jak i osobistym” [2].

Czy zatem można rozważać oznaki powstawania społeczeństwa konsumpcyjnego¹, którego zasady warunkują zmiany przestrzeni miejskiej? Jak zatem zmiany te wpływają na relacje społeczno-gospodarcze?

Zmiana środowiska miejskiego odbywa się prawie niezauważalnie dla mieszkańców - każdego dnia w mieście zjawia się jakiś nowy element, do którego z czasem szybko się przyzwyczajamy. Pomimo tego wystarczy spojrzeć na obecne zdjęcie i zdjęcie sprzed piętnastu lat którejkolwiek ulicy w centrum miasta, żeby zobaczyć, o ile zwiększyła się liczba funkcji i rodzajów użytkowania przestrzeni miejskiej. Rozkręcająca się aktywność biznesowa oraz tendencje urbanistyczne stymulują koncentrację władzy, kapitału, czynności usługowych, miejsc pracy w centrach dużych ośrodków miejskich.

Taka tendencja w centralnej części miast będzie obecna, dopóki będzie następowała wymiana lokali mieszkaniowych na lokale pełniące inne funkcje. Każdego roku, zgodnie z danymi Urzędu Statystyki Ukrainy, zmniejsza się udział mieszkańców w części centralnej dużych miast. We Lwowie wg stanu z dnia 01.01.2007 r. w dzielnicy Halickiej (centralna część miasta, o powierzchni 593,5 ha) mieszkało 62,0 tys. osób, wg stanu z dnia 01.01.2010 r. - 60,5 tys. osób, czyli w ciągu trzech lat liczba mieszkańców centralnej części miasta zmniejszyła się o 1,5 tys. Należy zaznaczyć, iż uwarunkowaniem danego zjawiska jest polityczno-ekonomiczny stan społeczeństwa, które wymusza eliminację funkcji mieszkaniowej na rzecz funkcji usługowo-handlowej [6]. Zwolnione powierzchnie zajmują obiekty handlowe - lokale gastronomiczne, sklepy, lokale rozrywkowe i artystyczne. Dzielnica ulega komercjalizacji, tracąc wraz z wprowadzeniem typowych obiektów brandowych (McDonalds, McCafé) swój urok.

¹ Po raz pierwszy termin „społeczeństwo konsumpcyjne” zastosował niemiecki socjolog Erich Fromm. Tym pojęciem określa się całokształt stosunków społecznych, bazujących na stosunkach konsumpcji, przy których formuje się określony system wartości.

Jak w większości miast świata, szybki wzrost gospodarczy miał dla ukraińskich miast też mniej korzystną stronę; chodzi o zjawisko postępującego zanieczyszczenia. Jednocześnie z zanieczyszczeniem gruntów, wody, powietrza występują też następujące zjawiska: akustyczne i wizualne zanieczyszczenie środowiska miejskiego. Wraz ze wzrostem liczby lokali usługowo-handlowych zwiększa się potrzeba ich wyodrębnienia spośród analogicznych lokali branżowych. Z reguły podobne działania są dokonywane za pomocą reklamy i elementów designu artystycznego. Tablice reklamowe i komunikaty komercyjne dominują w przestrzeni społecznej miasta. Czy można przełamać tendencję ukierunkowaną na zanieczyszczenia środowiska miejskiego? Pisarz i scenarzysta Marc Gobé bada rolę brandów i ich wpływu na społeczeństwo. Jest autorem książki „Emotional Branding” i scenarzystą filmu „This space available”, który opowiada o osaczeniu najpiękniejszych miast świata, takich jak np. Wenecja, przez komercyjne środki masowego przekazu. Zgodnie z badaniami Gobégo, przeciętny mieszkaniec amerykańskiego miasta przez swoje życie ogląda 143 080 000 obiektów reklamy.

Malarz i architekt z Finlandii Pasi Kolhonen wymyślił następujący sposób, żeby udowodnić mieszkańcom, że ich środowisko miejskie ulega dehumanizacji. Na zdjęciach ulic „wycina” architekturę, zostawiając tylko tablice reklamowe, billboardy, afisze, kasetony, plakaty. W rezultacie na klatce filmowej (a w rzeczywistości w polu widzenia człowieka) widnieje mniejsza część architektury i środowiska miejskiego w ogóle.

Intensyfikacja wykorzystania przestrzeni przejawia się w uszczelnieniu zabudowy i zwiększeniu ilości procesów na jednostkę powierzchni. W pojedynczych przypadkach można to określić jako optymalizację skuteczności zagospodarowania obszaru miejskiego, niemniej jednak większość przypadków dogęszczania zabudowy odbywa się na terenach śródmiejskich o istotnym znaczeniu ekonomicznym i kulturowym. Obecnie procesy dogęszczania planistycznej i funkcjonalnej struktury miasta mają charakter komercyjny, a nie społeczny (nowo wybudowane obiekty nie zaspokajają potrzeb mieszkańców miasta). Stopniowe, ale trwałe zwiększenie intensywności zabudowy jednych obszarów i stagnacja w rozwoju innych skutkuje dysproporcjonalnym rozwojem miasta. Dystans pomiędzy środowiskiem o niskich walorach zamieszkania a „eleganckim” komercyjnym centrum miasta powoduje segregację mieszkańców.

Złożoność organizacji funkcjonalnej współczesnego miasta wymaga zatem ponownego podziału przestrzennego nie tylko w centrum, ale także w mieście. Rozwiązanie problemów gospodarczych miasta w ten bądź inny sposób prowadzi do ilościowych i jakościowych zmian w wykorzystaniu terenów miejskich. W większości przypadków dotyczy to terenów otwartych.

Struktura przestrzenna Lwowa uwzględniała górzyste krajobrazy Roztocza i Wyżyny Podolskiej, które to pasma podzieliły miasto diagonalnie na dwie części. Pierścień wewnętrzny zieleńców powstał w trakcie rozbudowy miasta po rozebraniu murów obronnych, tworząc dwa zespoły otwartych obszarów zielonych uzupełniających się nawzajem. Dominujące radialne kierunki krajobrazu określiły pod-

stawowe kierunki zagospodarowania powierzchni, zwłaszcza utworzenie zabudowy przez tzw. grzbiety promieniowe. Wraz ze wzrostem i dogęszczeniem tkanki miejskiej powstają tendencje zmierzające do wydzielenia poszczególnych zespołów przyrodniczo-terytorialnych i obiektów przyrodniczych [7]. Kolejnym etapem urbanizacji stało się zagospodarowanie głównych elementów morfologicznych miasta. Można stwierdzać, że w wyniku ekspansji zabudowy zagrożone są kluczowe elementy sieci ekologicznej.

Także bezpośrednim skutkiem dogęszczenia zabudowy jest rosnące obciążenie transportowe sieci uliczno-drogowej. Pociąga to za sobą konieczne zmiany struktury planistycznej. Niemniej jednak nie przewidziano rozwiązań konceptualnych dotyczących przekształcenia dominującej promienistej struktury Lwowa, przy której „wszystkie drogi prowadzą do centrum”.

Istotnym zagadnieniem spośród problemów w zakresie funkcjonowania miasta jest zniekształcenie struktury planistycznej i przestrzennej. We współczesnej urbanistyce spostrzeżono interesującą inwersję. Jeśli wcześniej nowa architektura podporządkowała się środowisku miejskiemu, wpisywała się w krajobraz kulturowy, opierając się na pojęciu zespołu miejskiego, to architektura współczesna (i charakter środowiska, który ona tworzy) stara się wyodrębnić z otoczenia-środowiska. Architektura w większości staje się formą plastyczną, która działa zgodnie z zasadą reklamy wizualnej, a nie architektury. Czy zatem można mówić o nasileniu się rywalizacji o przestrzeń miejską? Wskutek braku kompozycji pojedynczych terenów zniekształca się odbiór miasta w całości. Odpowiednie sformułowanie zostało zaproponowane przez K. Lyncha: jeśli „kierunkom ruchu brak rozpoznawalności, to niejasnym staje się też cały wizerunek miasta”. W odróżnieniu od ewolucyjnie rozbudowanego miasta historycznego, nowa przestrzeń, określona zaprojektowaną nową zabudową, kształtuje się aktywnie, ale nie konceptualnie.

Efekt „patchworku”² w funkcjonalnej i przestrzennej organizacji miasta szczególnie jest spostrzegany na obszarach, które powstawały jako ośrodki społeczne planowanych dzielnic. Te tereny, jako obszary węzłowe, zajmujące kluczowe miejsce w strukturze miejskiej, teoretycznie powinny nabierać dodatkowych wartości kulturowo-symbolicznych, stając się w ten sposób istotnymi elementami systemu miejskiej gospodarki przestrzennej. Niemniej jednak w praktyce obszary węzłowe dziś są najbardziej dyskusyjne z punktu widzenia wartości ich wizerunku architektonicznego i stabilności. W trakcie rywalizacji o zasoby miejskie nowe funkcje eliminują funkcje mniej aktualne lub mniej konkurencyjne.

Nowe uwarunkowania cywilizacyjno-gospodarcze spowodowały zmiany kształtujące miasto. Ukraina, podobnie jak Europa, przybiera cechy tak zwanej „cywilizacji tercjalnej”, przy której poziom zatrudnienia mieszkańców w branży usług sięga 80% [5]. W takim społeczeństwie najbardziej inwestowano w sferę konsumpcji - handel, żywność, rozrywki. Wymienione sektory gospodarcze kreują

² Od ang. patchwork - rodzaj robótek, przy którym wyrób zszywa się z różnokolorowych i wzorzystych kawałków materii (łat).

specyficzne formy architektury nastawione na pozyskanie konsumentów. Liczni inwestorzy, bez uwzględnienia rozwiązań funkcjonalno-przestrzennych miasta oraz charakteru lokalnej architektury, wnoszą tak różniące się od siebie obiekty, że w wyniku tego pojedyncze fragmenty miasta stają się skupiskiem pozbawionej wyrazu kubatury, nie tworząc przy tym środowiska miejskiego.

Świat konsumpcji masowej zmienia kryteria oceny i w rezultacie zmienia kulturę. Świadomość zbiorowa mieszkańców miasta zmierza do bardziej stabilnych i wyrazistych pod względem powszechnego odbioru wizerunków urbanistycznych. W ten sposób w równym stopniu ulega unifikacji architektura i w tym samym stopniu ujednolica się jej otoczenie. W konsekwencji tego „rozmywa się” wizerunek obszaru, który z kolei, jako element struktury miejskiej, oddziałuje na ogólny widok miasta. Niezgodność wprowadzonych form architektonicznych rozmywa charakter dzielnicy, a próba wykreowania współczesnej zabudowy jest trudna.

Na poziomie światowym „prawo dyfuzji” w architekturze już przybrało cechy żywiołowe. Według Rema Kolhaasa: „Powstała niejaka siła, czyniąca architekturę jednakową (...), różnica między produkcją architektów chińskich, rosyjskich, i powiedzmy amerykańskich jest bardzo niewielka - domy, wybudowane w Pekinie przez ostatnie osiem lat, cudownie będą pasowały do krajobrazu moskiewskiego lub miasta Nowy Jork. To jest bardzo znacząca zmiana.”

Z jednej strony takie zjawisko jest pozytywne, ponieważ wprowadzenie do różnokulturowych miast „uniwersalnego modnego” kodu zachęca do rozwoju nowych rozwiązań w urbanistyce. Z drugiej zaś strony, podejmując zagadnienie z pozycji formowania architektury, oznacza to, że odchodzimy od zadań formowania miasta w ogóle.

Zjawisko światowej dyfuzji architektonicznej w postaci wyodrębnienia architektury z kontekstu ekonomiczno-społecznego i zapożyczenia tylko jej cech zewnętrznych nie będzie miało pożądanego jakościowo rezultatu. Podstawę dobrobytu konkretnego miasta, jak zaznacza V. Glazichev, stanowi „chwijne, nieokreślone pojęcie o trudnym jednoznacznym zrozumieniu - jego indywidualnego potencjału kulturowego” [3]. Obecnie swoją tożsamość zachowują te miasta, których strategia będzie polegać nie tylko na ochronie zabytków, ale też na opieraniu się pokusie mody architektonicznej, ponieważ indywidualność miasta zawsze jest autentyczna.

Wymienione czynniki wpłynęły na wartość środowiska miejskiego i co najważniejsze, na jego odbiór. W celu przeanalizowania odbioru jakości środowiska miejskiego została zastosowana metodyka ułożenia map kognitywnych. Do badania zaangażowano grupę studentów studiów zaocznych, będących w mieście epizodycznie.

Podsumowując informacje ułożonych map kognitywnych, można wywnioskować, iż czynności społeczne i kulturowe środowiska miejskiego dla młodzieży są na jednakowym poziomie wraz ze strukturalnymi elementami miasta. Tożsamość i wartość pojedynczych miejsc i przestrzeni w mieście zwiększyła się nie tylko

dzięki architekturze, kształtującej tę przestrzeń, lecz także przez formy jej użytkowania. Miasto więc jest odbierane jako całokształt wydarzeń, a nie budowli.

Podsumowanie

Obecnie w miastach ukraińskich nasilają się procesy polaryzacji, zwiększa się dystans pomiędzy dawnymi, tradycyjnymi rodzajami działalności a nowymi, stanowiącymi elementy globalnego systemu gospodarczego. Zadanie obecnego studium miejskiego polega na zapewnieniu zgodności działań społecznych i ekonomicznych, dokonywanych na obszarze miejskim. Istotną staje się rola danego obszaru w przestrzennej organizacji miasta oraz jego wartość materialna i niematerialna.

Specyfika procesów dotycząca struktury miasta uruchomiła szczególne zjawiska w urbanistyce: unifikację form architektury, np. centrów handlowych, rozrywkowych, biurowych. Architektura nabiera charakteru symbolu, wabiącego konsumenta, przy czym zanika znaczenie jej jakości architektonicznej i artystycznej. Formy architektoniczne zapożyczane są bez uwzględnienia tożsamości miasta i terenu. Przy intensywnym inwestycyjnym zagospodarowaniu przestrzeni miejskiej i eksploatacji zasobów miejskich spostrzega się w rozwoju miast brak strategii w zakresie potrzeb społecznych i gospodarczych.

Przekształcenie środowiska miejskiego					
Warunki i czynniki		Zmiany		Formy przekształcenia	
1. Miasto w okresie postprzemysłowym	1.1. Zmiany w strukturze zatrudnienia	Intensyfikacja użytkowania przestrzeni	Dogęszczenie funkcjonalne na jednostkę powierzchni, nałożenie licznych (czasami niezgodnych ze sobą) funkcji na jednostkę powierzchni	1. Fragmentaryczność zagospodarowania obszaru	1.1. Zniekształcenie struktury miejskiej
	1.2. Zmiany wartości podstawowych kryteriów				1.2. Brak kompozycji miasta
2. Globalizacja	2.1. Ujednoczenie form w architekturze				1.3. Uniformizacja środowiska miejskiego 1.4. Imitacja form architektonicznych w historycznej części miasta

Literatura

- [1] Chmielewski J.M., Teoria urbanistyki w projektowaniu i planowaniu miast, Politechnika Warszawska, Warszawa 2004.
- [2] Гидденс Э., Социология, Пер. с англ.; науч. ред. В.А. Ядов, общ. ред. Л.С. Гурьевой, Л.Н. Посилевича, Эдиториал УРСС, М.: 1999, 704 с.
- [3] Глазычев В., Урбанистика, Часть 1, Европа, М.: 2008.
- [4] United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2010), World Urbanization Prospects: The 2009 Revision.

- [5] Cyrek M., Kapitał ludzki w procesie serwicyzacji rozwoju społeczno-gospodarczego, [w:] Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy. Kapitał ludzki i intelektualny. Część 1, red. M.G. Woźniak, Zeszyt nr 6, Wyd. Mitel, Rzeszów 2005, 321-337.
- [6] <http://vimeo.com/23859879>
- [7] Соснова Н., Аспекти екологічно-збалансованого розвитку Львова, Вісник НУ “ЛП” “Архітектура” 2012, № 728, с. 114-119.

Streszczenie

Zbadano kwestie funkcjonowania miasta Lwowa w zmiennych warunkach społeczno-gospodarczych. Określono tendencje do zmian środowiska miejskiego przez ostatnie dziesięciolecie, będących skutkiem warunków społecznych i gospodarczych.

Słowa kluczowe: urbanistyka, architektura, społeczeństwo postindustrialne

Urban environment transformation in variable socio-economic conditions

Abstract

We examined the issues of the city of Lwów functioning in changing socio-economic conditions. Trends to changes in the urban environment over the last decade, resulting from social and economic conditions, were defined.

Keywords: urban planning, architecture, post-industrial society